

ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ: СУТНІСТЬ І ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Розкрито сутність і особливості розрахунку показників ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано діючу практику визначення рівня рентабельності аграрних підприємств та наведено шляхи його зростання

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з найважливіших галузей економіки України. Воно виробляє продукти харчування для населення, сировину для переробної промисловості, забезпечує також інші сфери суспільства. Перехід до ринкової економіки вимагає від підприємств агропромислового комплексу підвищення ефективності виробництва за допомогою впровадження досягнень науково-технічного прогресу, ефективних форм господарювання та управління виробництвом, активації підприємництва, ініціативи тощо. Важлива роль в реалізації цього завдання відводиться економічному аналізу діяльності підприємства. За допомогою аналізу розробляються стратегія і тактика розвитку підприємства, обґрунтовуються плани та управлінські рішення, здійснюється контроль за їх виконанням, оцінюються результати діяльності підприємства, його підрозділів і працівників.

Прибуток посідає одне з головних місць у загальній системі вартісних інструментів ринкової економіки. Він є головною метою підприємницької діяльності, основним спонукальним мотивом будь-якого бізнесу.

У сучасних умовах вивчення абсолютної величини прибутку є ще недостатнім для аналізу та оцінки ефективності результатів окремих галузей і господарств в цілому. Виробництво різних продуктів рослинництва і тваринництва характеризується різними співвідношеннями прибутку і виробничих витрат. Тому необхідно порівняти здійснені витрати з отриманим прибутком, що

дозволить визначити ефективність витрат і дохідність підприємства, тобто рентабельність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розв'язання проблем формування прибутку сільськогосподарських підприємств, пошук шляхів оцінки та обґрунтування пропозицій щодо підвищення економічної ефективності сільськогосподарських підприємств, методики аналізу фінансового результату аграрних підприємств здійснили такі вчені, як В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, В.П. Вишневський, акад. М.Я. Дем'яненко, В.А. Козубенко, В.Н. Косинський, Є.В. Лобанова, І.І. Лукінов, П.М. Макаренко, С.О. Нікітіна, Б.Й. Пасхавер, В.Я. Плаксієнко, акад. П.Т. Саблук та інші.

Незважаючи на значну кількість досліджень, певні питання аналізу рівня рентабельності виробництва продукції сільськогосподарських підприємств України, особливості розрахунку показників рентабельності в аграрній галузі та специфіка їх практичного застосування сільськогосподарськими підприємствами все ще залишаються недостатньо дослідженими та такими, які можна застосовувати у змінених умовах господарювання. А також вчені не акцентували увагу на дослідженні комплексного механізму управління прибутком сільськогосподарських підприємств як фактора їх успішного функціонування в умовах ринкової конкуренції.

Викладення основного матеріалу дослідження. Узагальнюючим показником економічної ефективності сільськогосподарського виробництва є показник рентабельності. Рентабельність означає прибутковість підприємства. Вона розраховується шляхом зіставлення валового доходу або прибутку з витратами чи ресурсами, що використовуються.

На основі аналізу середніх рівнів рентабельності можна визначити, які види продукції і які господарські підрозділи забезпечують велику прибутковість. Це стає особливо важливим у сучасних, ринкових умовах, де фінансова стійкість підприємства залежить від спеціалізації і концентрації виробництва.

Рентабельність часто ототожнюється з поняттям “прибутковості”, оскільки домінуючим елементом показника рентабельності є прибуток.

Але розглядаючи визначення рентабельності та прибутковості робимо висновок, що прибутковість – це певний фінансовий стан підприємства, а рентабельність це показник, за допомогою якого визначається ефективність діяльності господарюючого суб'єкту.

Рентабельність – виражений у відсотках відносний показник прибутковості, який характеризує ефективність витрат підприємства загалом або ефективність виробництва окремих видів продукції [11, с. 516].

Прибутковість – спроможність підприємства генерувати прибуток і здійснювати рентабельну діяльність рівень прибутковості характеризується системою коефіцієнтів рентабельності [11, с. 477].

Абсолютна величина прибутку важлива, коли йде мова про фінансові ресурси, які можуть бути використані підприємством. Але для характеристики ефективності господарювання цього абсолютного показника недостатньо. Щоб оцінити результати господарювання, його ефективність, ефективність використання

складових процесу виробництва, за допомогою яких отримано прибуток, його суму потрібно віднести до відповідних показників. В підсумку виникає показник ефективності – рентабельність.

Рентабельність (від нім. *rentabel* – доходний) – це відносний показник прибутку, який відображає відношення отриманого ефекту (доходу, прибутку) з наявними або використаними ресурсами [10, с. 335].

Показники рентабельності є відносними характеристиками фінансових результатів та ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Вони вимірюють доходність підприємства з різних позицій і групуються відповідно до інтересів учасників економічного процесу ринкового обміну. Вони дозволяють оцінювати результативність вкладених у підприємство ресурсів.

Рентабельним є такий стан діяльності, коли протягом певного періоду отримані доходи перевищують витрати, створюється і накопичується прибуток. Протилежним станом є збитковість, коли доходи не компенсують понесені витрати. Показники рентабельності відображають економічну ефективність діяльності.

Для оцінки ефективності діяльності підприємств в аналітичній практиці показники рентабельності поділяють на 3 групи залежно від обраної бази зіставлення:

– *ресурсні показники рентабельності*, які розраховуються, якщо необхідно визначити доходність ресурсів та капіталу, та обчислюються співвідношенням певного виду прибутку до вартості капіталу чи активів. До них відносяться, наприклад, рентабельність підприємства, рентабельність капіталу (власного, залученого), рентабельність активів (оборотних, необоротних) та ін.;

– *витратні показники рентабельності*, які характеризують суму прибутку, яку забезпечують понесені витрати (виробничі, комерційні, інвестиційні тощо) у процесі діяльності, та розраховуються як відношення певного виду прибутку до загальної суми витрат на виробництво та реалізацію,

собівартості продукції тощо. До них відносяться рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), рентабельність діяльності (операційної, звичайної тощо) та ін.;

– доходні показники рентабельності (рентабельність продаж) розраховуються як відношення прибутку від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до чистого доходу підприємства, характеризують ефективність комерційної діяльності та відображають суму прибутку (валового, операційного, чистого), що отримує підприємство з кожної гривні (або іншої грошової одиниці) продажу. Рентабельність продажу розраховується в цілому по підприємству, за окремими видами продукції, за його структурними підрозділами, окремими напрямками діяльності.

У вітчизняній практиці сільськогосподарських підприємств найбільш поширеним є показник рентабельності, який розраховується як відношення валового прибутку до повної собівартості реалізованої продукції, тобто рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг). Даний показник показує, скільки на кожну витрачену в господарстві гривню (чи іншу грошову одиницю) отримано прибутку. Досліджуючи економічну літературу, зроблено висновок, що цей показник має недолік – він

розраховується тільки за наявності позитивних фінансових результатів – прибутків. У сільському ж господарстві не рідкі випадки, коли виробництво якої-небудь продукції нерентабельне або малорентабельне. Замість показника “норма або рівень рентабельності” пропонується використовувати інший показник, рівень збитковості (рівень рентабельності з позначкою мінус), оскільки важливо не тільки констатувати факт збитковості, а й знайти його рівень, тобто скільки збитків припадає на кожну вкладену у виробництво грошову одиницю. Рівень рентабельності (прибутковості чи збитковості) можна визначити по окремих видах продукції, по галузях та по господарству в цілому.

Для прикладу розглянемо сільськогосподарські підприємства Летичівського району Хмельницької області. У досліджуваному районі функціонує 8 сільськогосподарських підприємств, з яких 2 знаходяться в колективній власності, всі інші – у приватній. Дослідивши звітність підприємств даного району за 2006 рік було розраховано рентабельність продукції як відношення валового прибутку чи збитку до повної собівартості реалізованої продукції (табл. 1).

Таблиця 1. Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств Летичівського району Хмельницької області

Сільськогосподарські підприємства	Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг), %		Відхилення
	2005 р.	2006 р.	
СПП Агрофірма “Обрій”	59,56	25,59	-33,97
СТОВ “Промінь”	53,53	23,54	-29,99
СТОВ “Шрубківське”	-6,17	-36,54	30,37 (підвищення рівня збитковості)
СТОВ “Козацька мрія”	-2,39	-5,30	2,91 (підвищення рівня збитковості)
ПСП “Оберіг”	5,94	-19,19	-25,13
ВАТ “Летичівське”	11,13	-6,84	-17,97
СТОВ “Ярославка”	-16,21	-40,73	24,52 (підвищення рівня збитковості)
ТОВ “Прогрес”	7,64	-12,33	-19,97

Отже, більшість підприємств району є збитковими, про що свідчать від’ємні показники рентабельності. Прибутковими у 2006 році є тільки 2 підприємства – СПП

Агрофірма “Обрій” та СТОВ “Промінь”, але і в них спостерігається зниження прибутку, що призводить до спаду рентабельності.

Важливе значення відносного показника рівня рентабельності полягає в тому, що завдяки його використанню можна не лише констатувати факт прибутковості чи збитковості, а й визначити ефективність використання коштів, так, у 2006 році 1 гривня вкладена у виробництво продукції (товарів, робіт, послуг) СПП Агрофірми “Обрій” дала 25,6 копійок прибутку, а 1 гривня, вкладена у цьому ж році у виробництво продукції СТОВ “Козацька мрія”, принесла збитки підприємству у розмірі 5,3 копійок, тобто ефективність використання коштів була різною.

Вважаємо, що підприємства аграрного сектору повинні знайти оптимальні шляхи зниження збитковості та підвищення прибутковості. Для цього підприємствам необхідно отримувати принаймні мінімальний прибуток.

Основними джерелами резервів збільшення суми прибутку сільськогосподарського підприємства є збільшення обсягу реалізації продукції, зниження її собівартості, підвищення якості товарної продукції, реалізації її на більш вигідних ринках збуту тощо.

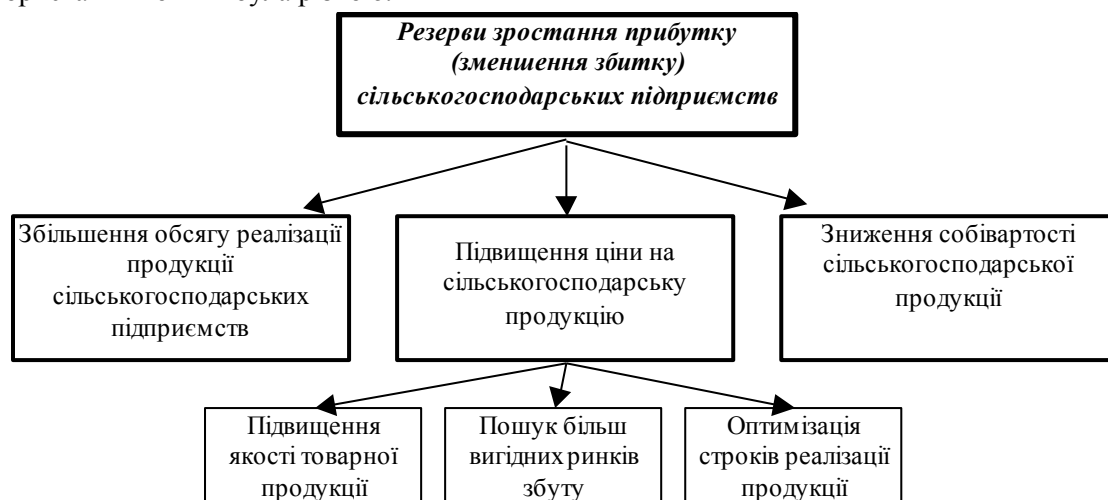


Рис. 1. Резерви зростання прибутку (зменшення збитку) сільськогосподарського підприємства

Основними резервами підвищення рівня рентабельності продажів є збільшення суми прибутку від реалізації продукції і зниження собівартості виробництва продукції.

Досліджуючи результати діяльності сільськогосподарських підприємств Летичівського району робимо висновок, що в підприємствах дуже висока собівартість продукції. Значна питома вага витрат на виробництво продукції, яка зросла на всіх підприємствах відносно попереднього року. Для того, щоб збільшити рівень рентабельності необхідно зменшити собівартість продукції підприємства за рахунок зменшення витрат на матеріали, які є одним з головних елементів виробничих витрат. Ці витрати зазвичай складають близько половини вартості виробничих робіт, а з частини, що залишилася, близько 2/3

припадає на витрати на оплату праці. Отже, ефективність виробництва багато в чому залежить від вибору сировини і методів їх використання, а це пов'язано з вартістю робочої сили і сировини, устаткуванням і організацією.

Вибір сировини залежить як від цін на нього, так і від його властивостей. Відносні ціни змінюються, а відповідно змінюється і рішення, яке повинне бути найбільш економічно вигідним. Оцінка витрат є дуже складною справою в будь-якому виробництві, а особливо в сільськогосподарському, де сировина може бути як власного виробництва, так і придбана у постачальників і підрядників, і вартість її буде відрізнятися.

Під час аналізу рентабельності сільськогосподарського виробництва велике значення має визначення оптимальної її

норми. У забезпеченні оптимальної рентабельності виробництва поряд із зниженням собівартості продукції велику роль відіграють економічно обґрунтовані ціни. Сам по собі рух цін змінює показники ефективності виробництва, виражені за допомогою прибутку та рентабельності без змін реальної ефективності виробництва. Недосконале ціноутворення перешкоджає перетворенню прибутку і рентабельності в об'єктивні критерії економічної ефективності. Процес ціноутворення у сільському господарстві у нашій країні слабо узгоджується з динамікою виробництва і реалізації продукції, попиту та пропозиції. Прибутковість чи збитковість підприємства визначається не стільки роботою підприємств та їх внеском у виробництво, скільки рівнем реалізаційної ціни. Вважаємо, що ціни на продукцію сільського господарства мають максимально відображати суспільно необхідний рівень витрат і повинні регулюватися державою для уникнення невідповідності ціни та собівартості виготовленої продукції та забезпечення прибутковості аграрних підприємств.

Рівень рентабельності можна розглядати не лише як такий, що характеризує співвідношення прибутку і собівартості, а й як важливий показник ефективності роботи підприємства за умови максимальної наближеності цін до суспільно необхідного рівня витрат.

Важливе значення в аналізі ефективності діяльності має норма прибутку. Значимо, що показник норми прибутку характеризує ефективність використання лише виробничих засобів, а не всього авансованого капіталу, тобто не приймає до уваги фонди невиробничого призначення, вилучені кошти тощо. Показник рентабельності авансованого капіталу не знайшов широкого застосування у вітчизняній практиці в минулому. Хоча, як зазначає Н.Г. Белов, порівняння прибутку з авансованими засобами в більшій мірі, ніж інші показники, характеризує ефективність використання матеріальних, грошових і трудових ресурсів, бо в даному випадку в

знаменнику формули рентабельності знаходиться відображення не частина засобів, а всі засоби підприємства, що прямо чи непрямо приймають участь у випуску продукції або сприяють цьому [1]. Іншу думку стосовно цього питання має А.С. Лібкінд. Він зазначає, що основні невиробничі засоби мають споживацький характер і не приймають участі у створенні доходу підприємства, а тому доцільно виключити їх із сумарної вартості основних засобів при обчисленні норми прибутку [5].

Зауважимо, що в чисельниках обох груп показників рентабельності знаходиться прибуток. Проте це різні його види: прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг); прибуток до оподаткування; прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства [2].

Таке використання різних видів прибутку дозволяє, по-перше, зробити висновок про вплив на рентабельність позареалізаційних доходів та витрат, інших прибутків чи збитків, а також системи оподаткування, тобто мова йде про можливість проведення факторного аналізу формування прибутку підприємства. По-друге, використання різних показників прибутку, пов'язують також з тим, з позиції чийх інтересів розраховуються показники рентабельності. Для всіх зацікавлених осіб (держави, власників, кредиторів) найбільший інтерес буде представляти величина прибутку до оподаткування, бо саме він є джерелом виплати відсотків кредиторам, податків державі, а також містить в собі чистий прибуток, що залишається в розпорядженні власників. Для кредиторів та власників більший інтерес буде мати чистий прибуток, збільшений на суму процентів, сплачених за користування позиченими коштами. Власників підприємства в свою чергу найбільше буде цікавити показник чистого прибутку [4, С. 195].

Для більш детального здійснення факторного аналізу формування фінансового результату може бути використана розширена система показників рентабельності через збільшення кількості показників прибутку, які

використовуються в якості чисельника. Отже елементами розширеної системи показників рентабельності можуть виступати:

– рентабельність за валовим прибутком (збитком);

– рентабельність за прибутком (збитком) від операційної діяльності;

– рентабельність за прибутком (збитком) від звичайної діяльності до оподаткування;

– рентабельність за прибутком (збитком) від звичайної діяльності;

– рентабельність за чистим прибутком.

На нашу думку, розширена система показників рентабельності є надзвичайно важливим для сільськогосподарських підприємств, оскільки за допомогою цих показників можливо визначити яка діяльність підприємства дала прибутки, а яка принесла збитки; знайти прогалини у функціонуванні підприємства та резерви збільшення прибутковості.

Показник рентабельності продаж характеризує питому вагу прибутку від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) в отриманій виручці. Він відображає зміни в політиці ціноутворення і здатність підприємства контролювати собівартість реалізованої продукції, тобто ту частину коштів, яка необхідна для здійснення поточних витрат, що виникають у господарській діяльності, при сплаті податків тощо. На нашу думку, даний показник відповідає всім критеріям суспільної ефективності – зниженню собівартості продукції, зростанню обсягів її виробництва та реалізації, а також підвищенню рівня споживчої вартості продукту. Даний показник гнучко реагує на рух ціни як серцевини ринкової економіки, відображаючи її динаміку та оцінюючи ефективність виробництва адекватно цій ситуації [3, С. 38]. Динаміка даного показника може свідчити про необхідність перегляду цін або посилення контролю за використанням матеріально-виробничих ресурсів [6]. При цьому варто зазначити, що на рівень даного показника впливають методи, які використовуються для обліку матеріально-виробничих запасів [7].

Особливо значимим серед цих показників рентабельності визнається показник рентабельності продаж як відношення чистого прибутку до виручки від реалізації продукції. Він відображає скільки грошових одиниць чистого прибутку отримано в розрахунку на одиницю виручки.

Найбільш повне уявлення про рентабельність виробничої діяльності підприємства дає відношення прибутку до робочого капіталу. Ці показники можуть бути застосовані для оцінки ефективності використання всього капіталу суб'єкта господарювання. Рентабельність власного капіталу свідчить про результати використання тільки цієї частини капіталу.

Розглянуті показники рентабельності можна використовувати як додаткові при характеристиці рівня доходності роботи підприємства. Основними ж, на нашу думку, мають залишатися показники норми прибутку та рівня рентабельності, а саме рентабельність підприємства, рентабельність продукції та рентабельність активів (капіталу). Ці показники є визначальними для оцінки ефективності діяльності підприємства, зокрема прибутковості виробництва певних видів продукції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аграрний сектор в Україні знаходиться в кризовому становищі, що відбивається на результатах діяльності сільськогосподарських підприємств. Для виходу з ситуації необхідно вжити певних заходів підвищення ефективності діяльності підприємств агросфери, що може призвести до росту рівня прибутковості сільськогосподарських товаровиробників.

Показники рентабельності в комплексі мають надзвичайно велике значення для оцінки діяльності підприємств агросфери. Велика кількість та різноманітність показників дає змогу більш широко оцінити діяльність суб'єктів господарювання. На рентабельність впливають різні фактори, що визначають рівень даного показника. Вивчаючи та досліджуючи ці чинники впливу, можливо знайти шляхи підвищення рентабельності.

В Україні в підприємствах сільського господарства розраховуються тільки найпоширеніші показники рентабельності, а саме рентабельність продукції, активів, капіталу, завдяки чому отримують тільки обмежену інформацію про свою діяльність. На нашу думку необхідно робити більш поглиблений аналіз рівня рентабельності підприємств, що допоможе знайти певні недоліки та помилки у функціонуванні.

Основним шляхом підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств є пошук резервів росту рентабельності. Саме тому подальшого дослідження потребують джерела підвищення рентабельності аграрних підприємств, які допоможуть їм отримати позитивні фінансові результати, підвищити ефективність функціонування та зайняти своє місце на національних і міжнародних ринках сільськогосподарської продукції.

Список використаної літератури:

1. Белов Н.Г. Рентабельность сельскохозяйственного производства. – М.: Колос, 1973. – 104 с.
2. Бочаров В.В. Финансовое моделирование. – СПб: Питер, 2000. – 208 с.
3. Дем'яненко С.І. Аграрне підприємство в системі трансформаційної економіки: стратегія ефективного розвитку // Формування ринкової економіки. Зб.наук.праць. – Спец. випуск: Удосконалення економічної роботи на сільськогосподарських підприємствах в умовах перехідної економіки. – К.: КНЕУ, 2003.
4. Лебян А.В. Удосконалення методики розрахунку показників рентабельності // Формування ринкової економіки. Зб.наук.праць. – Спец.випуск: Удосконалення економічної роботи на сільськогосподарських підприємствах в умовах перехідної економіки. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 194-197.
5. Либкинд А.С. Аналіз доходів і накоплених в колхозах. – М.: Колос, 1969. – 303 с.
6. Макаренко П.Н. Организация и экономический механизм адаптации аграрного хозяйствования к рыночно-предпринимательской среде. – Киев: Наукова думка, 1999. – 622 с.
7. Нікбахт Е., Гроппелі А. Фінанси / Пер. з англ. В.П. Овсієнка та В.Я. Мусієнка. – К.: Нора-прінт, 1998. – 184 с.
8. Онищенко О. Фінансова результативність сільськогосподарських підприємств // Економіка України. – 2005. – № 2. – С. 59-70.
9. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК: учеб. пособие / Г.В. Савицкая. – 6-е изд., стер. – Мн.: Новое знание, 2006. – 652 с.
10. Економічний словник-довідник: За ред. док. екон. наук, проф. С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
11. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Партин Г.О. Облік і аудит: Термінологічний словник. – Львів: "Центр Європи", 2002. – 671 с.

ПРИКАЗЮК О.В. – аспірант Київського національного університету імені Т. Шевченка